

Особливості освіти в «суспільстві знань»

Викладено особливості так званого суспільства знань і значення освіти для його підтримки. Окреслено головні підходи до його визначення та характеристики. Описано важливість розбудови суспільства знань для ефективної протидії кризам і катастрофам, зокрема в контексті воєнного стану в Україні.

Ключові слова: постіндустріальне суспільство, інформаційне суспільство, суспільство знань, якість освіти, модернізація освіти.

Hrebeniuk A. V. Features of Education in «Knowledge Society».

The features of so-called knowledge society and the importance of education for its supporting are described. The main approaches to its definition and characteristics are outlined. The importance of building a knowledge society for effective counteraction to crises and catastrophes, in particular in the context of martial law in Ukraine, is described.

Key words: post-industrial society, information society, knowledge society, quality of education, modernization of education.

Постановка проблеми. Динаміка сучасного суспільства зумовлює потребу в швидкому пристосуванні до мінливих умов, постійній поінформованості, точному прогнозуванні та роботі на випередження. Продукування інформації та керування її поширенням набуває дедалі більшого значення, і організована освіта у виконанні цих завдань посідає одне з чільних місць. Концепція «суспільства знань» важлива для розуміння подальших напрямків розвитку освіти та поточних умов її діяльності за таких умов.

Виклад основного матеріалу. Бурхливий розвиток економіки провідних держав світу після Другої світової війни дав перші підстави до переосмислення цінності знань у глобальному контексті. Усвідомлення обмеженості матеріальних ресурсів (територій, покладів копалин, популяцій промислових тварин тощо) дало поштовх для пошуків, як ефективніше організувати виробництво та споживання за допомогою наукоємних («високих») технологій. У свою чергу наукоємні технології, тобто ті, виробництво й робота яких потребують спеціалізованих фахівців, обізнаних із науковим поступом, зумовили переорієнтацію освіти на себе.

У 1959 році соціолог, професор Гарвардського університету Деніел Белл на міжнародному соціологічному семінарі в Зальцбурзі вперше вжив термін «постіндустріальне суспільство». Він назвав так те суспільство, в якому головною рушійною силою є «високі» технології. Пітер Дракер, класик

менеджменту, консультант найбільших фірм США, у 1966 році вивів із нього вужчий термін – «суспільство знань», під яким розумів тип економіки, що розвивається переважно завдяки продукуванню нових знань, а не розширенню матеріальної ресурсної бази. Попри різницю між цими двома термінами, вони й досі продовжують уживатися як синоніми, хоча «постіндустріальне суспільство» набуває і нового сенсу. Зростання сфери послуг, зокрема й освітніх, дозволяє протиставляти сучасне суспільство колишньому «індустріальному», в якому більшість людей зайняті виробництвом матеріальних благ.

Пітер Дракер, описуючи пізніше освіту в постіндустріальному суспільстві, виділяв такі напрямки її розвитку:

- традиційне поняття грамотності розшириться: крім читання, писання, лічби, здобувачі освіти потребуватимуть орієнтуватися в науковому знанні, динаміці розвитку технологій, володіти іноземними мовами;

- навчання буде безперервним упродовж усього життя і постійно відкритим для людей із різним рівнем освіти. Головним завданням освіти стане мотивація до набуття нових знань різними шляхами;

- автоматизація рутинних завдань звільнить більше часу для індивідуального підходу з боку кожного педагога [2, р. 198–209].

Реалізація цих напрямків уже відбувається, що можна спостерігати, по-перше, в попиті на постійну поінформованість. Обізнаність, хоча б у загальних рисах, у багатьох галузях життя необхідна для того,

щоб мати адекватну картину світу. Але не менш важлива перевіріть отриманого знання, для чого науковий метод завоював найбільший авторитет.

Потрібно, втім, зауважити, що для популярних пояснень усе ж частіше застосовується бездоказова наукоподібність на зразок «учені довели, що...» або не досить обґрунтовані, навколонаукові аргументи. Якщо освіта не пояснює, яким чином отримано те чи інше знання, це лише поглиблює ту проблему, що випускники закладів освіти користуються благами цивілізації, не розуміючи сповна їхньої цінності. Паранаука (дослівно «позанаука», як-от уфологія, «нова хронологія», містична біоенергетика) завдячує своїм розквітом із 1980-х років саме тому, що постіндустріальне суспільство активно використовує технічні пристрої, запроваджує в широкий обіг наукові терміни, при цьому приділяючи обмаль уваги поясненням, як цей штучний, техногенний світ влаштовується, за якими закономірностями накопичується та використовується знання.

Глобалізація зумовлює постійні конфлікти інтересів, зіткнення ідеологій, культур, традицій. Вона ж створює сприятливе середовище для досягнення консенсусу в багатьох питаннях, спільному вирішенню проблем. Мінливість середовища, в якому живе сучасна людина, диктує потребу в тривалій ситуативній освіті. Концепція єдиної професії протягом життя (зауважимо – також і конфесії, політичної партії) слабне, натомість нормою стало змінювати професії, перенавчатися, мати одночасно декілька спеціалізацій, у цілому – регулярно засвідчувати свій процес розвитку. Використання комп'ютерної техніки, доступ до інформації змінює суть активності здобувачів освіти й працівників. Їхні головні завдання полягають у доцільному доборі та комбінуванні вже наявної інформації, не стільки забезпеченні знаннями й навичками, як навчанні здобувати їх самостійно.

У книзі «Теорії інформаційного суспільства» британський соціолог Френк Вебстер [6, р. 9–21] перелічує з-поміж новацій інформаційного суспільства такі: злиття інформаційних та комунікаційних технологій; перевага інформаційного сектора в економіці; перетворення інформації, даних, знань, людських ресурсів загалом у головні ресурси, що зумовлюють розвиток; збільшення частки зайнятості в інформаційній діяльності та секторі обслуговування; суттєве зростання потреби у висококваліфікованій робочій силі; розмиття часових та просторових меж суспільства; націленість

інформаційного середовища на вподобання та смаки конкретного споживача; перехід офіційної влади з інституційної в символічну площину; збільшення значущості ролі індивіда; пріоритет теоретичних знань у розвитку; демонополізація володіння та поширення знань.

Глобалізація та прискорення суспільних процесів супроводжуються тим, що самі факти про навколишній світ так швидко оновлюються, що централізована освіта не встигає адаптувати їх для здобувачів. Швидкість змін у довкіллі прямо впливає на авторитет освітян, їхню здатність навчатися самим, бути тією ланкою в пізнанні, котра пристосовує обсяг людських знань для сприйняття цільовою групою та засвідчує його практичну користь. Бюрократія та впровадження новацій без зміни способу мислення самих освітян гальмують цей процес.

Із цієї причини виникають альтернативи державній освіті: від приватних майстер-класів до просвітницьких громадських організацій. Зростає культ різноманітності точок зору на ті самі проблеми, руху проти загальних концепцій освіти. В цілому суть такого спрямування можна описати як верховенство різноманітності над упорядкованістю, збільшену увагу до нетипового; переконання, що будь-яка маловідома методика буде успішною, а кожна меншість здобувачів освіти володіє вродженою «кращістю». Розчарування в ідеях різноманітності, якщо вони не приводять до очевидних результатів, породжує прагнення знайти незмінні основи пізнання, як-от загальний науковий метод чи авторитет політичних, релігійних лідерів, медіаперсон.

Практика показала, що слабо контрольоване проникнення високих технологій у буденне життя не тільки не зробило суспільство більш раціонально мислячим, а й спричинило більший інформаційний хаос. Тож у пріоритеті повинні перебувати не технічні інновації як такі, а ставлення до них людей.

Із матеріалів 32-ї Генеральної конференції ЮНЕСКО в Парижі 2003 року випливає рекомендація вживати термін «суспільство знань» замість «інформаційне суспільство», оскільки інформаційне суспільство розглядається функціональною частиною суспільства знань. Якщо концепція першого ґрунтується на ідеї технічних інновацій, то другого – також інновацій соціальних, культурних, економічних, політичних [5].

Постіндустріальне суспільство дещо парадоксально вивіщує індивіда над власне суспільством. Виробництво та сфера послуг орієнтуються на особисті потреби, неповторність

товарів робить дедалі більший внесок у їхню цінність. Володіння унікальним знанням особливо виразно стає підґрунтям для підняття себе як авторитета. Але оскільки тривале привласнення знання чи віртуальних товарів неможливе у світі постійних комунікацій, чільне місце посідає своєчасність надання інформації.

Різноманітні програми «раннього доступу» до тестованих товарів і послуг, мерчендайз від впливовців засвідчують, що в суспільстві, де схвалюється рівність, насправді існує сильний потяг належності до еліти. Відмінність суспільства знань від суспільств попередніх епох полягає в тому, що елітарність дедалі більше залежить від активності самих претендентів в еліти. Формально входження до них дійсно відкрите для широкого загалу, але утримання там вимагає пристосовуватися і засвідчувати свою пристосованість до соціального довкілля. Належність до еліт, як-от престижних професій (програмісти, відеоблогери), споживачів брендів (Apple, Netflix), передбачає володіння унікальною інформацією та її продукуванням/добором, дотримання певного стилю життя і слугує потужним фактором у мотивації до освіти, а саме зверненні до визнаних фахівців. І хоча новини на зразок відкриття «Факультету Тік-току» є радше курйозами, сама ідея освіти у галузях культури споживання брендів, продукування медіавмісту – перспективна.

Педагоги за таких умов, як характеризує американський дослідник освіти Філіпп Шлехті, стають дизайнерами роботи учня. «Індустріальна епоха систематично руйнує самотивацію, усуваючи будь-яку самоспрямованість і даючи учневі нудну роботу, яка не має стосунку до його життя [...] Мотивація учнів є ключем до продуктивності навчання та допомагає учням реалізувати свій потенціал» [4].

Знання, як вказує Дракер, визнаються корисними лише якщо вони практичні, застосовні для отримання конкретних результатів [2, р. 46]. Володіння актуальним знанням, засвоєним через особистий досвід, стає не підготовкою до активного життя, а його умовою, навіть способом життя. Неперервна індивідуально орієнтована освіта забезпечує особі здатність перетворювати зустрінені проблеми на можливості до якнайкращого задоволення своїх потреб.

Постіндустріальне суспільство орієнтує освіту на здатність молодих людей задовольняти їхню потребу в самоактуалізації, творчості та самовираженні. Джеймс Д. Райт, утім, зауважував, що ця зміна в освіті

спирається на «безпрецедентний економічний достаток і задоволення основних матеріальних потреб» [7, р. 270–273].

Коли робота й освіта набувають відтінку вибору з-поміж кількох альтернатив (хоча реально лишаються необхідністю), змінюється і зміст вільного часу. Читання новин у соцмережах, мистецька творчість, ігри перестають бути особистими заняттями, відбуваючись онлайн, у полі зору численних інших людей. Безперервне продукування інформації одне для одних вносить у повсякденне життя аспект приземленого, пасивного засвоєння нових знань. Їхня якість не може суттєво визначатися якими-небудь зовнішніми чинниками, оскільки залежить від поведінки самої людини, її вподобань. Невігластво в суспільстві знань слід розуміти не як відсутність знань про що-небудь, а як володіння несистематизованим знанням. Така людина швидше дійсно багато що знає, проте не має культури добору інформації для адекватного вирішення своїх проблем.

Освіта інформаційного суспільства активно використовує принцип «найкращий спосіб чогось навчитися – це навчити іншого». І цей принцип притаманний як буденній самоосвіті, так і організованій освітніми закладами. Як характеризує українська економістка Ольга Комарова, освіта сучасності «передбачає не тільки засвоєння одержаних знань, а й віддачу своїх в обмін на одержані» [9]. Тобто старші учні навчають молодших, однокласники можуть вчитися одні в одних у рамках спільних проєктів, а також взаємно бути наставниками у виконанні різних завдань. Щоб підвищити внутрішню мотивацію, необхідне навчання на практиці, використання автентичних, зроблених з особистим підходом завдань, які мають очевидні практичні результати [3].

«Ковідні» роки, що змінилися в 2022-му глобальною загрозою з боку Росії, сприяють відчуттю незахищеності – якщо не від прямої збройної агресії, то від її наслідків: нестачі товарів, втрати роботи. Криза уразливості в суспільстві тягне за собою уразливість до епідемій, стихійних лих, техногенних катастроф. Гостріше постає запит суспільства на практичність результатів освіти, їхню відповідність до останніх змін у людському довкіллі.

Втрата матеріальних благ і безпеки для суспільства не є незворотною, якщо воно володіє знаннями, як ці блага відновити. Концепція «суспільства знань» стверджує, що саме воно є найбільш стійким до глобальних викликів, і тому його розбудова – пріоритет на найближче майбутнє.

Якщо суспільство знань розуміти як ступінь розвитку інформаційного суспільства, на якому продукування та поширення нових знань, а не матеріальних товарів, перебуває в пріоритеті, то самі знання слугують найціннішим і при цьому невичерпним ресурсом. Більш того, знання дозволяють розширювати поняття інших ресурсів, знаходити нові джерела сировини, працівників, споживачів.

З огляду на це вичерпність яких-небудь ресурсів перестає бути такою критичною, як виглядала в XX столітті. Наприклад, навіть скінченність таких ресурсів, як нафта, ставиться сучасними науковцями під сумнів; переглядаються як самі механізми її утворення на користь небіологічних, так і шукаються способи синтезувати штучні замінники. Втрата роботи через війну не бачиться фатальною, якщо існує пропозиція роботи онлайн у таких галузях, як освіта, дизайн, програмування, переклади. Тобто зниження життєпридатності реального середовища компенсується освоєнням віртуального.

Інформаційне суспільство передбачає доступ до найкращих освітніх ресурсів незалежно від географічного розташування, інтерактивність у реальному часі, персоналізацію товарів і послуг, зменшення паперового документообігу. Концепція «держави у смартфоні» розвивається до «світу в смартфоні» чи, простіше, до «все своє ношу з собою». Таке перенесення життя у віртуальний вимір, звісно, переміщує туди ж і багато уразливостей, з-поміж них – уразливість до крадіжок особистої інформації, небажаної уваги, публічного (і нерідко надмірного чи сфабрикованого) осуду. Якщо раніше педагог був більше колективним персонажем ідеології, то сучасний педагог – це індивід, що перебуває в центрі уваги та несе особисту відповідальність за свою публічну поведінку.

Висновки. Освіта в суспільстві знань має такі характерні риси:

- Зростає значення віртуальних взаємодій. Використання комп'ютерної техніки, поєднаної у мережі,

пришвидшує обмін інформацією, маніпуляцій із символами речей та явищ. Освіта, сама по собі сильно залежна від моделей, спрощень і узагальнень, заглиблюється в навчання й виховання у віртуальній площині людського життя, часто нехтуючи фізичною працею, особистим спілкуванням без комп'ютера-посередника. Через це сильнішає потреба у способах утримати увагу аудиторії, підвищити її мотивацію до освіти. Наочність, театральність, міжтематичність масмедіа повинна бути використана в централізованій освіті, не стаючи при цьому шляхом досягнення неосвітніх цілей.

- Професійна спеціалізація замінюється професійною диверсифікацією. Стає нормою мати декілька професій протягом життя, у тому числі декілька одночасно. Зміна роботи в такому разі менш критична і бачиться швидше як позбавлення невігідних перспектив, аніж особиста невдача. Від особи очікується, що вона пропонуватиме себе як фахівця, а не роботодавці шукатимуть її. Відповідно і пошуки належної освіти, джерел знань покладаються на неї. Освітня менше часу затрачають на трансляцію готових знань, натомість більше спрямовують здобувачів освіти у самостійних пошуках.

- Розширюється значення безперервної освіти та самоосвіти. Накопичення знань, розвиток науки, створення нових наукоємних технологій відповідно підвищує вимоги до рівня загальної та професійної кваліфікації особи. Головним стає не обсяг засвоєних знань і навичок, а вміння адаптуватися, навчатися самостійно та обирати адекватних авторитетів для розкриття власного уже набутого потенціалу.

- Збільшується увага до індивідуальних рис здобувачів освіти та педагогічних працівників. Підвищення матеріального добробуту звільняє додатковий час на самореалізацію, увиразнення індивідуальності. Вони ж слугують вагомими цілями в мотивації до освіти.

Література

1. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. A Venture of Social Forecasting. New York, 1973. 507 p.
2. Drucker P. Post-capitalist society. New York, 1993. 232 p.
3. Reigeluth C. M. An instructional theory for the post-industrial age. *Educational Technology*. 2011. No. 51(5). P. 25–29.
4. Schlechty P. Working on the work. New York: John Wiley & Sons, 2002. 160 p.
5. UNESCO's basic texts on the information society, 2003 / UNESDOC, Digital Library. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000135527>
6. Webster F. Theories of the Information Society. London and New York, 2006. 314 p.
7. Wright James D. The Political Consciousness of Post-Industrialism. *Contemporary Sociology*. 1978. Vol. 7. No. 3. P. 270–273.
8. Гуменюк В. Освіта в постіндустріальному суспільстві: думки класиків. *Трансформація соціальних інститутів в інформаційному суспільстві: IV Конгрес соціологічної асоціації України*, Харків, 28–29 жовт. 2021 р.: тези доповідей. Харків, 2021. С. 513–515.
9. Комарова О. А. Освіта у вимірі інформаційного суспільства. *Економічний часопис – XXI*. 2011. № 7–8. С. 50–53.